

איסור קטניות בפסח¹

ראשי-פרקים:

- א.** מנהג הקטניות טעמו מקורו וההבדל בינו ובין חשש חמץ
- ב.** מכירת קטניות במכירת חמץ
- ג.** קטניות ללא מים או לאחר חליטה
- ד.** הסתייגות ממנהג הקטניות
- ה.** כלים מיוחדים לקטניות
- ו.** שמן קטניות
- ז.** קינואה בפסח
- ח.** תערובת קטניות והכיתוב לאוכלי קטניות

א. מנהג הקטניות טעמו מקורו וההבדל בינו ובין חשש חמץ

בני אשכנז מחמירים לא לאכול קטניות בפסח. מנהג ותיקין זה הוא בן כאלף שנה והוא מובא בדברי הרמ"א בסימן תנג, סעיף א המעיר על דברי השולחן ערוך שם שאי אפשר לעשות מצה מאורז ושאר מיני קטניות שאינם באים לידי חימוץ "ומותר לעשות מהם תבשיל": "ויש אוסרים והמנהג באשכנז להחמיר ואין לשנות".

ואף על פי שאנחנו מחמירים בקטניות, מבואר בדברי הרמ"א בהמשך דבריו, שיש שלושה חילוקים בין חמץ לקטניות:

1. אף על פי שלכתחילה אין לערב קטניות בתבשיל, בדיעבד, אם נפלו, התבשיל לא נאסר.
2. מותר להדליק בשמנים הנעשים מהם, בניגוד לחמץ שאסור בהנאה.
3. ומותר להשהותם בבית שאין נוהג בהם איסור בל יראה ובל ימצא.

שני טעמים מרכזיים נאמרו במשנה ברורה שם לגבי איסור קטניות בפסח:

1. חשש תערובת דגנים. חשש זה קיים גם כיום מכיוון ששדות הגידול של קטניות גדלים על אותם קרקעות בהם גדלים בשנים אחרות חיטה ושעורה וקשה להימנע מספחי דגנים המתערבים בקטניות.

2. השימוש של קטניות דומה לשימוש שעשו בדגנים - משניהם עושים תבשילים מרכזיים ולחם - ומחמת זה גזרו שמא יבוא להחליף זה בזה.

טעמים אלו מופיעים כבר בדברי הראשונים שעוסקים במנהג איסור הקטניות בפסח - בבית יוסף בסימן תנ"ג, במהרי"ל הלכות פסח, בתרומת הדשן סימן קי"ג, במרדכי פסחים סי' תקפ"ח, בריטב"א פסחים ל"ה ע"א ובמאירי פסחים קי"ד ע"ב.

1. **הערת העורך:** חלק ממוצרי תנובה מסומנים לאוכלי קטניות. במאמר זה שהינו תקציר מהרצאתו של הגר"א וייס שליט"א בכנס הכשרות תשע"ה יש התייחסות לתוקף הגזרה ולגבולותיה ומה היא כוללת ומתי יש לסמן לאוכלי קטניות ומתי אין בכך צורך.

לגבי מה שכתב הרמ"א דאם נפלו לתוך התבשיל אין התבשיל נאסר, נחלקו בכוונתו. יש אומרים דאין בזה היתר אלא ע"י ביטול בשישים. וכן משמע מדברי תרומת הדשן שם דכתב "אם נמצא גרגיר של מיני קטניות בקדירה...לא מחמירין כלל לאסור...דגזירה דאיסור משהו ליתא אלא בתבואה", אך דעת החק יעקב בסק"ו דכל שהקטניות הם מיעוט ולא רוב אינם אוסרים את התבשיל וכן מבואר בשו"ע הרב שם סעיף ד וכ"כ המשנה ברורה בס"ק ט, שהעתיק את דברי החק יעקב.

למרות שתרומת הדשן הוא זה שסובר שכל החשש שבגללו נאסרו הקטניות זה דילמא יבוא להחליף קטניות בחמץ, בכל אופן הוא דווקא מחמיר דבעינן שישים כנגדן כדי להתיר, ומשמע שכל ההלכות המייחדות את הקטניות מהחמץ מוסכמות אליבא דכ"ע ולא תלויות בטעם האיסור.

הראשונים הכריעו שאין כוח ביד בית דין כל שהוא לגזור גזירות אחרי חתימת התלמוד או לכל היותר אחר דורות הגאונים, והכח לגזור גזירות היה מסור אך ורק לחז"ל. אך לדעת הרמב"ם, לאחר חתימת התלמוד יש עדיין כוח לבי"ד לתקן למקומו ולשעתו אך לא לדורות. אשר על כן איסור הקטניות שאותו אנו מוצאים רק אחרי תקופת הגאונים איננו בגדר גזירה או תקנה אלא בגדר מנהג.

אמנם בתשובה באורח חיים קב מתייחס החת"ס לקטניות כגזרה וכתקנה שלא מועילה לה התרת נדרים, אבל אין הכוונה שמדובר בגזירה כמו שאר הגזירות שמוצאים בדברי חז"ל, אלא שמדובר במנהג חמור ביותר שאין ביד אף אחד להתירו ולא מועילה גם התרת נדרים כמו בגזרה ותקנה.

אני מדגיש את הדברים שאף שקטניות אינן חמץ ויש הבדלים בין חומרת חמץ לקולת קטניות אך לגבי עצם המנהג אין כל מקום להקל. זו תקנה קדומה, שקיבלו עליהם כל עדות אשכנז ואין כל מקום לזלזל בה.

ב. מכירת קטניות במכירת חמץ

בדברי מלכיאל מגדולי הפוסקים בליטא, פרק ד סעיף כב, יש שטר מכירת חמץ, ובשטר המכירה שלו מוכרים גם את הקטניות. וזה פלא גדול, שכן לא נהגו למכור קטניות, ובכל השטרות שנהוגים היום לא מוכרים קטניות. הסיבה היחידה לכאורה להכליל את הקטניות במכירת חמץ היא רק אם אמנם אנו סבורים שהקטניות נאסרו מחשש תערובת דגנים שמעורבת בקטניות, אע"פ שמדינא גם אם יש חשש כזה אין צורך למכור.

ג. קטניות ללא מים או לאחר חליטה

בתרומת הדשן כתוב שלא נאסרו הקטניות אלא במים שלא יהיה טפל חמור מן העיקר, שהרי בפסח אנו אוכלים דגנים שנשתמרו מחשש חימוץ ולכן לא יעלה על הדעת לאסור לאכול קטניות שלא באו כלל במגע עם מים. וכדבריו נקטו רבים מהאחרונים: שו"ע הרב בסעיף ה, המהרש"ם בסעיף קפג ועוד.

האור זרוע סימן רנו, מביא מהקדמונים, שאם חלטו את הקטניות ברותחים מותר לאכול אותם כי מעיקר הדין חליטה ברותחים לא מאפשרת חימוץ, אבל בפשטות לשון הרמ"א משמע, שהאיסור והמנהג להימנע מאכילת קטניות הוא גורף ומוחלט, וגם ללא כל מגע עם מים אנחנו נמנעים מלאכול קטניות. כך כתוב בשער התשובה עמוד חי סימן לב, אבני נזר בשתי תשובות שעג וסימן

תלג, וכך משמע בפשטות לשון הרמ"א².

ד. הסתייגות ממנהג הקטניות

גם בין גדולי אשכנז מצינו כאלו שלא היו מאושרים מהמנהג להימנע מקטניות. רבי יעקב עמדין כותב במור וקציעה תנג, ששמע מאביו החכם צבי שזה היה טעות לקבל את המנהג הזה ושל היה ניתן היה ראוי לבטלו. הסיבה לכך היא, שבניגוד לימינו שמצות נאפות בהשגחת וועדות כשרות בהידור רב, פעם הייתה כל משפחה בכל עיירה ובכל קהילה מכשירה את תנור החמץ ואופה בו מצות לפסח, והיה חשש למכשולים רבים. לכן סברו חלק מהאחרונים (ראה גם בחתם סופר קכב) שאילו היו אוכלים קטניות היו צורכים פחות מצות, ואז היו מחמירים יותר באפיית המצות, והן היו נעשות יותר בניחותא ובאופן שניתן יותר להזהר מחשש חמץ במשהו, ולכן הוא כותב שאשרי מי שיש בידו לבטל את המנהג.

הבשמים ראש בסימן שמח, תוקף את המנהג הזה. הוא כותב שזה מנהג הקראים, אבל יותר ממה שהתשובה הזו מערערת את מנהג הקטניות היא מערערת את אמינותו של הבשמים ראש ולכן אין להתחשב כלל בדברים שהוא כותב בהיתר הקטניות³.

ה. כלים מיוחדים לקטניות

בתשובת מהר"מ שיק סימן ר מוצאים חומרה גדולה, שאם משתמשים בקטניות לצורך תינוקות או חולים שצריכים את הקטניות, צריך לייחד כלים מיוחדים. זו חומרה גדולה, כי אם הרמ"א אומר שקטניות לא אוסרים את התבשיל והמשנ"ב ורוב האחרונים מקילים אפילו כשאין הם בטלים בשישים איך ייתכן שהם יאסרו את הכלים? ההסבר לשיטת המהר"ם שיק הוא שהקטניות לא אוסרים את התבשיל בדיעבד, אבל לכתחילה יש להחמיר, ולכן הוא מחדש, שלכתחילה יש להחמיר גם לייחד כלים מיוחדים. כך מבואר גם בכך החיים סעיף קטן כז, שכאשר חייבים להשתמש בקטניות לחולים או תינוקות יש לייחד כלים מיוחדים.

ו. שמן קטניות

האם שמן של קטניות נאסר? זו שוב מחלוקת גדולה בין האחרונים. שני גדולי עולם, ושנים מאלה שהיו ידועים בכוח דהיתרא, המהרש"ם בתשובה בחלק א קפג, ורבי יצחק אלחנן, בבאר יצחק סימן יא סבורים, שלא נהגו איסור אלא בקטניות עצמן, אבל לא בשמן היוצא מהם. שיטה זו פותרת את כל הדילמה של שמן קנולה, כותנה ושמינים אחרים. אבל אין הלכה כמותם. שהרי בני אשכנז קיבלו על עצמם את פסיקות הרמ"א ואם הרמ"א אומר שיותר להדליק בשמן של קטניות, הרי פשוט מדבריו שמדובר בדבר שנאסר באכילה והותר רק בהנאת הדלקה.

אמנם גם המרחשת בסעיף ג כתב כמו המהרש"ם ולא הם ולא הרב יצחק אלחנן שכחו או התעלמו מדברי הרמ"א, אלא שלדעתם כוונת הרמ"א שמתיר להדליק גם בשמן שיש בו חשש תערובת

2. **הערות עורך:** צ"ע מהיכן משמע כך מלשון הרמ"א שדבריו מוסבים על היתר השו"ע לעשות מהם תבשיל ועל כך חולק הרמ"א ואומר ויש אוסרים ובהמשך הוא מדבר על נפלו לתוך תבשיל. ואולי הדברים מדויקים מההיתר להדליק בשמינים הנעשים מהם, שמשמע שלאכול שמינים אסור אע"פ ששמן איננו תבשיל שמחייב להיעשות עם מים, ואולי מכך שהרמ"א מתיר להשהות קטניות בבית ושוב משמע שההיתר להשהות ולא לאכול, ואולי מכך שכתב שזרע אקליז"א ואני"ס אליינד"ר אינן מיני קטניות, ומותר לאכול בפסח, ומשמע שקטניות אחרות אסור לאכול אפילו בפני עצמן.

3. הבית מאיר בסימן תנג, ביחד עם החתם סופר, רב מרדכי בנט, מפקקים פקוק רב על הספר בשמים ראש, ואע"פ שרבי עקיבא אייגר מצטט את הספר הזה כמה פעמים, אבל רבים פקקו בזה ובכשרות הספר.

גרגרי חיטה, ואף על פי כן לא נהגו לאסור בהנאה, אבל כאשר מדובר בקטניות וניפו את הקטניות, ווידאו שאין תערובות חמץ, שם יש להקל גם באכילה של שמן קטניות. אבל למעשה המנהג אינו כך אלא כפשטות דברי הרמ"א שלאכול שמן קטניות אסור כמו קטניות עצמן ורק להדליק בו מותר כי אין איסור הנאה בקטניות.

ז. קינואה בפסח

רבים שואלים בשנים האחרונות על מצרכים שונים כגון קינואה האם זה קטניות או לא? ורבים מסתמכים על התשובה הידועה של בעל האגרות משה, הגר"מ פינשטיין באגרות משה, חלק ג, אורח חיים סימן סג, שלדעתו אין בכלל איסור קטניות אלא מה שהיה מצוי בזמניהם, כאשר האיסור הזה התקבל, ולכן לדעתו בוטנים אינם בכלל קטניות, וכך הוא גם מסביר למה תפוחי אדמה אינם בכלל קטניות, שתפוחי אדמה וגם בוטנים הובאו מיבשת אמריקה לפני 400-500 שנה לאירופה, ובזמן הראשונים כאשר מנהג הקטניות התקבל לא ידעו לא מתפוחי אדמה ולא מבוטנים. ולכן קבע ר' משה פינשטיין שכל מה שלא היה בזמן הראשונים אינו בכלל איסור קטניות.

אלא שקשה מאוד להבין את דבריו שהרי כ"ע מודו שתירס בכלל קטניות בשעה שגם התירס הובא מאמריקה לפני 500 שנה לאירופה ועוד אחרי שתפוחי האדמה הגיעו לאירופה, ואף על פי כן זה בכלל קטניות, לכן אני סבור שכאשר אסרו קטניות לא אסרו מין מסוים ומוגדר ולא מצינו באף אחד מרבתינו הראשונים שמביאים את המנהג להימנע מקטניות שייתן רשימה מה בכלל קטניות, ולכן פשוט שהמנהג היה כללי, כל דבר שדומה לחיטה, ומעולם לא קבעו רשימה מסוימת ולא קבעו מסמרות מה בכלל קטניות. לכן אין מקום לומר שמה שלא היה בזמן הראשונים, אינו בכלל האיסור. צריך לדון בכל דוד ודור את הדברים ולאסור את כל אותם הדברים ששייכים למשפחת הקטניות, ואולי אף מעבר לכך, את כל הדברים ששימושם דומה לשימוש של חיטה - אופים ומבשלים אותם.

לגבי תפוח אדמה, ההסבר מדוע הוא לא בכלל קטניות נובע כנראה מכך שמדובר בפרי גדול בשעה שהקטניות קטנים. כך כתוב בנשמת אדם, ולדעתי זה ההסבר שהכי מתיישב על הדעת. היו אחרונים שאסרו תפוח אדמה. הנשמת אדם מביא, שברומניה לא אוכלים תפוחי אדמה בפסח כי סבורים שזה קטניות, אבל זה לא המנהג הנפוץ. גם הפרי מגדים אומר בגלל שהם גדולים מכל שאר הקטניות לכן הם לא בכלל הקטניות. לאור זאת אני סבור שיש להימנע מאכילת קינואה בפסח, משום שאנחנו לא יודעים בדיוק מה זה קטניות.

נשאלתי מחולי צליאק שקשה להם להיות שבוע שלם בלי לשבוע, מצות הם לא יכולים לאכול. האם יש מקום להשתמש בקינואה. אני סבור שספיקא דרבנן לקולא, ספק קטניות לקולא, וגם כך פוסק ר' משה באותה התשובה שהזכרנו לעיל. לכן, אלה שיש להם קושי ולא יכולים לאכול דגנים, יש מקום להקל בספק קטניות.

ח. תערובת קטניות והכיתוב לאוכלי קטניות

לפני שנים, צילצל אלי אברך ערב פסח אחר הצהרים שאשתו גמרה את הבישולים לחג ורק בדיעבד הם שמו לב שהתבלינים שהשתמשו בהם כתוב על האריזה לאוכלי קטניות בלבד. היא כמובן לא תספיק לבשל מחדש. אמרתי לו שיזרוק את האריזות ויאכלו ענבים וישבעו. הלא הרמ"א כותב שקטניות לא אוסרים תבשיל, והמשנ"ב מצטט את החוק יעקב שמשמע שנוקט עיקר כשיטתו, כי אילו היינו נוקטים כמו החוק יעקב שצריך שישים לא היה בידנו להקל, כי תבלין לטעמא עביד וזה

לא בטל בשישים, אבל מכיוון שהמש"ב מצטט את החוק יעקב משמע, שעיקר ההלכה כוותיה, שדי ברוב ולא צריך שישים ק"ו שרוב התבלינים הם ספק קטניות⁴.

ולמרות שאין מקום להקל במנהג איסור הקטניות בפסח, אך מצד שני אין להחמיר מעבר להלכה ולמנהג. מיותר לכתוב לאוכלי קטניות על מוצרים שאין בהם קטניות רק בגלל שהם יוצרו בקו בו מייצרים גם קטניות. זו טעות גדולה, וזה גם גורם לאנשים לזלזל במנהג. שביל הזהב הוא מצד אחד ללמד את הציבור שאין מקום להקל ולזלזל באיסור קטניות, מנהג שחמור לאין ערוך מהמנהג של שרויה אצל חסידים, ושמקורו ברבותינו הראשונים, אבל מצד שני, יש לנקוט כעיקר ההלכה ולא להתייחס לקטניות כמו שמתייחסים לחמץ. כמטחוי קשת ורחוק מזרח ומערב החומרה של קטניות והחומרה שמחמירים בחשש חמץ שאיסורה כרת.

אשר על כן אין להחמיר בספק בליעה שבטל באלף בקטניות כפי שרבים נוהגים, ודווקא כך יש להעמיד את הדת על תילה. אני לא חושב שצריך להקל כשאין צורך להקל. ב"ה גידלתי ילדים קטנים ואני מגדל עכשיו דור של נכדים קטנים, וגם ילדים יכולים להימנע מאכילת קטניות, ללא כל קושי במיוחד היום שיש כל כך הרבה דברים בשוק. אם כן, מה צורך יש להאכיל קטניות, אבל כאשר מדובר בתינוקות ויש תחליפי חלב שיש בהם קטניות וודאי שאפשר להקל וגם לחולים שיש להם צורך בכך. ובספק קטניות אמרתי, שאפשר להקל יותר גם לאנשים כמו חולי צליאק, אז אם הם יכולים להימנע וודאי שטוב הדבר, אך מכיוון שחולי צליאק נכנסים לגדר של חולה הרי שאפשר להקל בספק קטניות גם לכתחילה, כדי שגם הם יוכלו לאכול ולשבוע ולקיים מצוות שמחת החג.

אע"פ שתערובת קטניות מותרת הרי שהדבר מותר רק בדיעבד ולא לכתחילה ולכן אין לקנות מצרכים שיש בהם תערובת קטניות מכיוון שכאשר הולכים לקנות זה מצב של לכתחילה ולא מצב של בדיעבד.

תקציר הרצאה בכנס הכשרות, ניסן תשע"ה

בנתיב החלב ו', עמ' 84

4. בחלק מהתבלינים כל הסיבה שבגללה נכתב לאוכלי קטניות היא מכיוון שהם נאדלים על אותו קו בו נאדלים גם תבלינים מקטניות.